

BIOGRAPHICAL SKETCH

Mysore Narasimhachar Srinivas was born in Mysore on November 16, 1916 in the traditional Brahmin family of Narasimhachar. His father belonged to a village named Arakere (which is about 20 miles from the city of Mysore). He was a government servant. Narasimhachar had to leave the village in order to provide education to his children. As you would have concluded by now, Srinivas's family valued education greatly. His eldest brother taught English first as a teacher in a school and later joined the University of Mysore as Assistant Professor in English. Srinivas's brother urged him to improve his writing skills.

One of the ways in which Srinivas tried to improve his writing skills was to get his manuscripts edited by R.K. Narayan – the well-known novelist. Srinivas's intellectual ideas were shaped in the three universities in which he studied. First was Mysore University where he studied social philosophy under the tutelage of A R Wadia and M H Krishna. Second was Bombay university where he was nurtured by G S Ghurye. Third was Oxford University where he was trained by A R Radcliffe Brown and E E Evans- Pritchard. At the postgraduation level, Srinivas worked closely under the guidance of G S Ghurye.

Encouraged by Ghurye, Srinivas conducted a short field-based study on marriage and family in the Kannada caste in Mysore state. The study was submitted as a dissertation which was later published as a book titled, Marriage and Family in Mysore (1942). Srinivas went to Oxford to undertake D. Phil. Programme. His research began under the supervision of Radcliffe – Brown. It was on the suggestion of Radcliffe-Brown that he re-studied the Coorg material using the structural-functional approach.

In an interview with Fuller (1999:5) Srinivas reveals 'Anyway, between October'45 and October'46, I had worked out the structure of the thesis and I discussed in particular the concept of ritual idiom with Radcliffe-Brown. That is when I discussed purity and pollution as providing the framework, and for analysis of the Coorg wedding ritual I went to the Andaman Islanders which was very helpful to me. I discussed with him the linkage of Coorg ritual with the groups, the okka (joint family) and the village and so on... the whole idea of 'spread' also I owe to R-B [Radcliffe-Brown] – the ideas of Sanskritization and Westernization came up from the material, they were not imposed on it.' Later, he worked with E. E. Evans – Pritchard when Radcliffe –Brown left Oxford in 1946. This study was published as a book titled, Religion and Society among the Coorgs of South India.

In 1951 Srinivas returned to India. He founded the Department of Sociology in Baroda University. In 1959, he was he was offered the newly established Chair of sociology in the Delhi School of Economics at the Delhi University. Between 1966 and 1969, as he remained President of the Indian Sociological Society (ISS). He reorganized of the society's journal, the Sociological Bulletin. In the year 1972, Srinivas returned to his home state of Karnataka. He joined the newly set up Institute for Social and Economic Change (ISEC) as Joint Director. His chief objective was to enhance the standard of sociology in south India (Shah M N Srinivas 1996). Seven years later he retired from the ISEC and joined the National Institute for Advanced Studies at Bangalore. He passed away on November 30, 1999.

এম এন শ্রীনিবাসৰ অৱদান

জীৱনীমূলক স্কেচ

মহীশূৰ নৰসিংহচৰ শ্রীনিবাসে ১৯১৬ চনৰ ১৬ নৱেম্বৰত মহীশূৰত জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল নৰসিংহচৰৰ পৰম্পৰাগত ব্ৰাহ্মণ পৰিয়াল। দেউতাক গাঁৱৰ আছিল নাম আৰাকেৰে (যিটো মহীশূৰ চহৰৰ পৰা প্ৰায় ২০ মাইল দূৰত)। তেওঁ আছিল এজন চৰকাৰী চাকৰিয়াল। যোগান ধৰাৰ স্বার্থত নৰসিংহচৰে গাঁও এৰি যাব লগা হৈছিল তেওঁৰ সন্তানসকলক শিক্ষা প্ৰদান কৰা। এতিয়ালৈকে আপুনি যিদৰে সিদ্ধান্ত ল'লেহেঁতেন, শ্রীনিবাস'ৰ পৰিয়ালে শিক্ষাক বহুত মূল্য দিছিল। তেওঁৰ ডাঙৰ ভায়েকে প্ৰথমে ইংৰাজী শিকাইছিল এখন বিদ্যালয়ত শিক্ষকতা কৰি আৰু পিছলৈ মহীশূৰ বিশ্ববিদ্যালয়ত সহায়ক হিচাপে যোগান কৰে ইংৰাজীৰ অধ্যাপক শ্রীনিবাসৰ ভাতৃয়ে তেওঁক লিখাৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ আহ্বান জনায়।

শ্রীনিবাসে নিজৰ লিখাৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰা এটা উপায় আছিল লাভ কৰা। তেওঁৰ পাণ্ডুলিপিসমূহ সম্পাদনা কৰা আৰু নাৰায়ণ – সুপৰিচিত ঔপন্যাসিক। শ্রীনিবাসৰ বৌদ্ধিক ধাৰণাবোৰ সেই তিনিখন বিশ্ববিদ্যালয়তে গঢ় লৈ উঠিছিল, য'ত তেওঁ... অধ্যয়ন কৰা হৈছে। প্ৰথম আছিল মহীশূৰ বিশ্ববিদ্যালয় য'ত তেওঁ সামাজিক দৰ্শনৰ অধীনত অধ্যয়ন কৰিছিল এ আৰু ৱাদিয়া আৰু এম এইচ কৃষ্ণৰ তত্ত্বাৱধান। দ্বিতীয় স্থানত আছিল বোম্বে বিশ্ববিদ্যালয় য'ত তেওঁক জি এছ ঘূৰ্বে লালন-পালন কৰিছিল। তৃতীয় স্থানত আছিল অক্সফৰ্ড বিশ্ববিদ্যালয় য'ত তেওঁ... এ আৰু ৰেডক্লিফ ব্ৰাউন আৰু ই ই ইভান্স- প্ৰিচাৰ্ডে প্ৰশিক্ষণ দিছিল। স্নাতকোত্তৰ অনুষ্ঠানত স্তৰত শ্রীনিবাসে জি এছ ঘূৰ্বেৰ নিৰ্দেশনাত নিবিড়ভাৱে কাম কৰিছিল।

ঘূৰ্বেৰ দ্বাৰা উৎসাহিত হৈ শ্রীনিবাসে বিবাহৰ ওপৰত এক চুটি ক্ষেত্ৰভিত্তিক অধ্যয়ন চলাইছিল আৰু মহীশূৰ ৰাজ্যৰ কানাড়া জাতিৰ পৰিয়াল। অধ্যয়নটো দাখিল কৰা হৈছিল ক... ডিচাৰ্টেচন যিটো পিছলৈ গ্ৰন্থ হিচাপে প্ৰকাশ পায়, যাৰ শিৰোনাম আছিল, Marriage and Family in মহীশূৰ (১৯৪২)। শ্রীনিবাস ডি ফিলৰ কাম হাতত ল'বলৈ অক্সফৰ্ডলৈ গৈছিল। কাৰ্যক্ৰম। তাৰ ৰেডক্লিফ – ব্ৰাউনৰ তত্ত্বাৱধানত গৱেষণা আৰম্ভ হৈছিল। তাৰ ওপৰত আছিল ৰেডক্লিফ-ব্ৰাউনৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি তেওঁ কুৰ্গৰ সামগ্ৰী ব্যৱহাৰ কৰি পুনৰ অধ্যয়ন কৰে গাঁথনিগত-কাৰ্যকৰী পদ্ধতি।

ফুলাৰৰ সৈতে হোৱা এক সাক্ষাৎকাৰত (১৯৯৯:৫) শ্রীনিবাসে প্ৰকাশ কৰিছে 'Anyway, between অক্টোবৰ'৪৫ আৰু অক্টোবৰ'৪৬, মই থিচ্ছিছখনৰ গাঁথনিটোৰ কাম কৰিছিলোঁ আৰু মই... বিশেষকৈ ৰেডক্লিফ-ব্ৰাউনৰ সৈতে আচাৰ-অনুষ্ঠানৰ প্ৰবচনৰ ধাৰণাটোৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছিল। সেইটো হৈছে যেতিয়া মই বিশুদ্ধতা আৰু প্ৰদূষণক কাঠামো প্ৰদান কৰা হিচাপে আলোচনা কৰিছিলো, আৰু ইয়াৰ বাবে মই আন্দামান দ্বীপপুঞ্জৰ লোকসকলৰ ওচৰলৈ গৈছিলোঁ যিটো আছিল মোৰ বাবে অতি সহায়ক। মই তেওঁৰ সৈতে Coorg ritual ৰ সংযোগৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিলোঁ গোট, অক্সা (যৌথ পৰিয়াল) আৰু গাঁও ইত্যাদি... গোটটো ধাৰণাটো 'spread' also মই R-B [Radcliffe-Brown] ৰ ওচৰত খাণী – সংস্কৃতকৰণৰ ধাৰণা আৰু.. পশ্চিমীয়াকৰণ সামগ্ৰীৰ পৰা ওলাই আহিল, সেইবোৰ ইয়াৰ ওপৰত জাপি দিয়া হোৱা নাছিল।' পিছলৈ, তেওঁ ই. ই. ইভান্স – প্ৰিচাৰ্ডৰ সৈতে কাম কৰিছিল যেতিয়া ৰেডক্লিফ – ব্ৰাউনে অক্সফৰ্ডৰ পৰা ওলাই গৈছিল 1946. এই অধ্যয়ন গ্ৰন্থ হিচাপে প্ৰকাশ কৰা হয়, Religion and Society among the... দক্ষিণ ভাৰতৰ কুৰ্গছ। ১৯৫১ চনত শ্রীনিবাস ভাৰতলৈ ঘূৰি আহে। তেওঁ সমাজবিজ্ঞান বিভাগ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল বৰোদা বিশ্ববিদ্যালয়। ১৯৫৯ চনত তেওঁক নৱপ্ৰতিষ্ঠিত চেয়াৰ অৱৰ প্ৰস্তাৱ দিয়া হয় দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ দিল্লী স্কুল অৱ ইকনমিক্সত সমাজবিজ্ঞানত অধ্যয়ন কৰিছিল। মাজেত ১৯৬৬ আৰু ১৯৬৯ চনত তেওঁ ভাৰতীয় সমাজবিজ্ঞান সমিতিৰ সভাপতি হৈ থাকিল (আই এছ এছ)। তেওঁ ছ'চাইটিৰ আলোচনী ছ'চিয়েল'লজিকেল বুলেটিনৰ পুনৰ্গঠন কৰে। ইন ৰ ১৯৭২ চনত শ্রীনিবাসে নিজৰ গৃহ ৰাজ্য কৰ্ণাটকলৈ উভতি আহে। নতুনকৈ যোগান কৰিলে সি যৌথ সঞ্চালক হিচাপে ইনষ্টিটিউট ফৰ ছ'চিয়েল এণ্ড ইকনমিক চেঞ্জ (আই এছ ই চি) গঠন কৰে। তেওঁৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল দক্ষিণ ভাৰতত সমাজবিজ্ঞানৰ মানদণ্ড বৃদ্ধি কৰা (শ্বাহ এম এন শ্রীনিবাস ১৯৯৬ চন)। সাত বছৰৰ পাছত তেওঁ আই এছ ই চিৰ পৰা অৱসৰ গ্ৰহণ কৰি নেচনেলত যোগান কৰে Bangalore ইনষ্টিটিউট ফৰ এডভান্সড ষ্টাডিজ। ২০১৯ চনৰ ৩০ নৱেম্বৰত তেওঁ শেষ নিশ্বাস ত্যাগ কৰে ১৯৯৯ চন।

CENTRAL IDEAS

Srinivas is known for his writings on methods and prospects of sociological research, villages in India, caste, nation-building and many more themes. Let us learn about some of his main ideas.

কেন্দ্ৰীয় ধাৰণা

সমাজবিজ্ঞানৰ পদ্ধতি আৰু সম্ভাৱনাৰ ওপৰত লিখাৰ বাবে শ্রীনিবাস জনাজাত গৱেষণা, ভাৰতৰ গাঁও, জাতি, জাতি গঠন আৰু বহুতো বিষয়বস্তু। আহক আমি তেওঁৰ কিছুমান মূল ধাৰণাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

1. Structural-Functionalism

Srinivas learnt the concept of social structure from Radcliffe-Brown. Later, he became convinced of its significance in the study of social life. Srinivas's work was supervised by E. E. Evans-Pritchard, in addition to A. R. Radcliffe-Brown. This occurred when Radcliffe-Brown retired and Evans-Pritchard took over.

Despite the fact that Evans-Pritchard considered Srinivas's basic approach had an undue reliance on Durkheim, which appeared undesirable to him, he did not want to interfere in his work. While Radcliffe-Brown shaped his approach, Evans- Pritchard inspired his vision. Srinivas's engagement

with Radcliffe-Brown and Evans Pritchard sharpened his intellectual ideas. Radcliffe-Brown's structural-functionalism and his treating social anthropology as natural science were challenged by Evans-Pritchard (1951). Evans-Pritchard critiqued Radcliffe-Brown's idea that societies are like natural systems that are governed by laws. Instead, he proposed that interpretations were more important in understanding social reality. Also, Evans-Pritchard suggested that historical perspective was essential for holistic understanding of social life. Following Evans-Pritchard, Srinivas adhered to the functionalist idea of studying social institutions in relation to the whole system.

১/ গাঁথনিগত-কার্যকৰীতাবাদ

শ্রীনিবাসে বেডক্লিফ-ব্রাউনৰ পৰা সামাজিক গাঁথনিৰ ধাৰণাটো শিকিছিল। পিছলৈ তেওঁ সমাজ জীৱনৰ অধ্যয়নত ইয়াৰ তাৎপৰ্যৰ বিষয়ে পতিয়ন গৈছিল। শ্রীনিবাসৰ কাম-কাজৰ তদাৰক কৰিছিল এ.আৰ.বেডক্লিফ-ব্রাউনৰ উপৰিও ই.ই.ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে। এইটো ঘটনা যেনিহা বেডক্লিফ-ব্রাউনে অৱসৰ গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰিছিল।

ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে শ্রীনিবাসৰ মৌলিক পদ্ধতিৰ ডাৰখাইমৰ ওপৰত অযথা নিৰ্ভৰশীলতা থকা বুলি বিবেচনা কৰিলেও, যিটো তেওঁৰ বাবে অবাঞ্ছিত যেন লাগিছিল, তথাপিও তেওঁ নিজৰ কামত হস্তক্ষেপ কৰিব বিচৰা নাছিল। বেডক্লিফ-ব্রাউনে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীক গঢ় দিয়াৰ বিপৰীতে ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগীক অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল। বেডক্লিফ-ব্রাউন আৰু ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডৰ সৈতে শ্রীনিবাসৰ সংযোগে তেওঁৰ বৌদ্ধিক ধাৰণাক চোকা কৰি তুলিছিল। বেডক্লিফ-ব্রাউনৰ গাঁথনিগত-কার্যকৰীতাবাদ আৰু তেওঁৰ সামাজিক নৃতত্ত্বক প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান হিচাপে গণ্য কৰাক ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে (১৯৫১) প্ৰত্যাহ্বান জনাইছিল। ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে বেডক্লিফ-ব্রাউনৰ এই ধাৰণাটোক সমালোচনা কৰিছিল যে সমাজবোৰ এনেকুৱা আইনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত প্ৰাকৃতিক ব্যৱস্থা। বৰঞ্চ তেওঁ প্ৰস্তাৱ দিছিল যে সামাজিক বাস্তৱতা বুজিবলৈ ব্যাখ্যা অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ। লগতে ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডে সামাজিক জীৱনৰ সামগ্ৰিক বুজাবুজিৰ বাবে ঐতিহাসিক দৃষ্টিভংগী অতি প্ৰয়োজনীয় বুলি মত প্ৰকাশ কৰিছিল। ইভান্স-প্ৰিচাৰ্ডৰ পিছত শ্রীনিবাসে সমগ্ৰ ব্যৱস্থাটোৰ সম্পৰ্কত সামাজিক প্ৰতিষ্ঠানসমূহ অধ্যয়ন কৰাৰ কাৰ্যকৰীতাবাদী ধাৰণাটোক মানি চলিছিল।

Srinivas agreed with Radcliffe-structural-functionalism Brown's approach. He concedes, though, that his perspective had shifted by the time he graduated from Oxford in 1951. He realised the significance of historical evidence in the functioning of civilization. He also concluded that comparing social laws to scientific laws was pointless. Srinivas began to recognize the need of historical data in societal functioning and the futility of the underlying principles of structural-functionalism. Srinivas did not limit himself to the structural-functional method. He sought to explore meanings within and beyond contexts. He tried to incorporate meanings in the course of analysing major social conditions and processes such as dominant caste, sanskritization, and westernization (Khare 1996).

শ্রীনিবাসে বেডক্লিফ-গাঁথনিগত-কার্যকৰীতাবাদ ব্রাউনৰ দৃষ্টিভংগীৰ সৈতে একমত হৈছিল। তেওঁ অৱশ্যে স্বীকাৰ কৰে যে ১৯৫১ চনত অক্সফৰ্ডৰ পৰা স্নাতক ডিগ্ৰী লাভ কৰাৰ সময়লৈকে তেওঁৰ দৃষ্টিভংগী সলনি হৈছিল। তেওঁ সভ্যতাৰ কাৰ্যকলাপত ঐতিহাসিক প্ৰমাণৰ তাৎপৰ্য উপলব্ধি কৰিছিল। তদুপৰি তেওঁ এই সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছিল যে সামাজিক নিয়মক বৈজ্ঞানিক নিয়মৰ লগত তুলনা কৰাটো অর্থহীন। শ্রীনিবাসে সমাজৰ কাৰ্যকলাপত ঐতিহাসিক তথ্যৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু গাঁথনিগত-কার্যকৰীতাবাদৰ অন্তৰ্নিহিত নীতিসমূহৰ অসাৰতাক স্বীকাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। শ্রীনিবাসে নিজকে গাঁথনিগত-কার্যকৰী পদ্ধতিত সীমাবদ্ধ নাৰাখিলে। তেওঁ প্ৰসংগৰ ভিতৰত আৰু ইয়াৰ বাহিৰত অৰ্থৰ সন্ধান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। তেওঁ প্ৰধান জাতি, সংস্কৃতকৰণ, পশ্চিমীয়াকৰণ আদি প্ৰধান সামাজিক অৱস্থা আৰু প্ৰক্ৰিয়াসমূহ বিশ্লেষণ কৰাৰ কালছোৱাত অৰ্থসমূহ সন্নিৱিষ্ট কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল (খাৰে ১৯৯৬)।

Srinivas maintained that problems in Indian society e.g., agrarian conflicts, inequalities, ethnicity, communalism, and regionalism should be understood in the context of interrelationships that connect them with other aspects of life. This approach would enable politicians and administrators to see many options to resolve the problems. Srinivas emphasized the importance of systematic comparisons of a society's problems, processes, and institutions with those of neighbouring countries in the first phase and developing countries in the second.

শ্রীনিবাসে কৈছিল যে ভাৰতীয় সমাজত সমস্যা যেনে কৃষি সংঘাত, বৈষম্য, জাতিগততা, সাম্প্ৰদায়িকতাবাদ, আৰু আঞ্চলিকতাবাদক জীৱনৰ অন্যান্য দিশৰ সৈতে সংযোগ কৰা আন্তঃসম্পৰ্কৰ প্ৰেক্ষাপটত বুজিব লাগে। এই পদ্ধতিৰ জৰিয়তে ৰাজনীতিবিদ আৰু প্ৰশাসকসকলে সমস্যাসমূহ সমাধানৰ বাবে বহুতো বিকল্প দেখিবলৈ সক্ষম হ'ব। শ্রীনিবাসে

প্রথম পর্যায়ত চুবুৰীয়া দেশ আৰু দ্বিতীয় পর্যায়ত উন্নয়নশীল দেশৰ সমস্যাৰ সৈতে এখন সমাজৰ সমস্যা, প্ৰক্ৰিয়া, প্ৰতিষ্ঠানৰ পদ্ধতিগত তুলনা কৰাৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

2. The 'Other' in Sociological Studies

Anthropologists and sociologists commonly feel that they should study 'other' cultures rather than their own. Two of the main reasons are: first, the familiarity with one's own culture could result in overlooking certain important aspects of the culture; second, one's own bias could influence the study. Srinivas was aware of the diversity of lifestyles and their coexistence throughout the country. For this reason, he set studied cultures in his own country. He re-interpreted the notion of 'other' in anthropological and sociological studies. Srinivas maintains, 'Differences of language, dialect, religion, sect, caste, class and ethnicity confront Indian anthropologists at every pint, so they can find "the other" in adjacent village, tribe, or backward slum' (see Shah 2000:634).

Srinivas believes that the anthropological technique should be extended to the study of one's own family and existence. Srinivas had been sensitive to changes in people's lifestyles since early years of his life in the course of which he wandered both on College road and Bandikeri areas. College Road was dominated by Brahmins from various parts of South India, whereas the Bandikerineighborhood was dominated by Kunubas, who were shepherds/ wearers by caste (Shah 1996).The diversity of College Road and Bandikeri's inhabitants provided Srinivas with his first exposure to cultural difference.

Srinivas spent a lot of time researching the Rampura hamlet and the Coorg region in south India. The study of one's own society demands the use of all moral and intellectual resources available to the sociologist. Ethnic, regional, linguistic, and religious diversity, as also migration from one region of the country to another have enriched Indian culture.

২/ সমাজবিজ্ঞান অধ্যয়নত 'অন্য'ৰ ধাৰণা:

নৃতত্ত্ববিদ আৰু সমাজবিজ্ঞানীসকলে সাধাৰণতে অনুভৱ কৰে যে তেওঁলোকে নিজৰ সংস্কৃতিৰ পৰিৱৰ্তে 'অন্য' সংস্কৃতিৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰা উচিত। ইয়াৰে দুটা মূল কাৰণ হ'ল: প্ৰথমতে, নিজৰ সংস্কৃতিৰ সৈতে পৰিচিত হোৱাৰ ফলত সংস্কৃতিৰ কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশক অৱজ্ঞা কৰা হ'ব পাৰে; দ্বিতীয়তে, নিজৰ পক্ষপাতিত্বই অধ্যয়নটোক প্ৰভাৱিত কৰিব পাৰে। সমগ্ৰ দেশতে জীৱনশৈলীৰ বৈচিত্ৰ্য আৰু ইয়াৰ সহায়স্থানৰ বিষয়ে শ্ৰীনিবাস সচেতন আছিল। এই কাৰণে তেওঁ নিজৰ দেশতে অধ্যয়ন কৰা সংস্কৃতি স্থাপন কৰিছিল। তেওঁ নৃতত্ত্ব আৰু সমাজবিজ্ঞান অধ্যয়নত 'অন্য' ধাৰণাটোৰ পুনৰ ব্যাখ্যা কৰিছিল। শ্ৰীনিবাসে কৈছে, 'ভাষা, উপভাষা, ধৰ্ম, পন্থা, জাতি, শ্ৰেণী আৰু জনগোষ্ঠীৰ পাৰ্থক্যই ভাৰতীয় নৃতত্ত্ববিদসকলক প্ৰতিটো পিৰ্ণতে সন্মুখীন হয়, যাতে তেওঁলোকে কাষৰীয়া গাঁও, জনগোষ্ঠী বা পিছপৰা বস্তুিত "অন্যজনক" বিচাৰি পাব পাৰে' (চাওক শ্বাহ ২০০০:৬৩৪)।

শ্ৰীনিবাসৰ মতে নৃতত্ত্ববিদ্যাৰ কৌশলটো নিজৰ পৰিয়াল আৰু অস্তিত্বৰ অধ্যয়নলৈ সম্প্ৰসাৰিত কৰা উচিত। শ্ৰীনিবাসে জীৱনৰ প্ৰথম বছৰবোৰৰ পৰাই মানুহৰ জীৱনশৈলীৰ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰতি সংবেদনশীল আছিল যাৰ কালছোৱাত তেওঁ কলেজৰ পথ আৰু বন্দিকেরী অঞ্চল দুয়োটাতে বিচৰণ কৰিছিল। কলেজ ৰোডত দক্ষিণ ভাৰতৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰ পৰা অহা ব্ৰাহ্মণসকলৰ আধিপত্য আছিল, আনহাতে বন্দিকেরী চুবুৰীত কুনুবাসকলৰ আধিপত্য আছিল, যিসকল জাতি অনুসৰি গোহালিৰ ৰখীয়া/ পৰিধানকাৰী আছিল (Shah 1996)।

শ্ৰীনিবাসে ৰামপুৰা গাঁও আৰু দক্ষিণ ভাৰতৰ কুৰ্গ অঞ্চলৰ গৱেষণাত বহু সময় অতিবাহিত কৰিছিল। নিজৰ সমাজৰ অধ্যয়নত সমাজবিজ্ঞানীৰ হাতত থকা সকলো নৈতিক আৰু বৌদ্ধিক সম্পদৰ ব্যৱহাৰৰ দাবী কৰা হয়। জাতিগত, আঞ্চলিক, ভাষিক, ধৰ্মীয় বৈচিত্ৰ্যৰ লগতে দেশৰ এটা অঞ্চলৰ পৰা আন এটা অঞ্চললৈ প্ৰব্ৰজনে ভাৰতীয় সংস্কৃতিক সমৃদ্ধ কৰি তুলিছে।

3. Book-View vs. Field-View

Srinivas was keen to differentiate between a book-view of society (based on religious literature and an Indological perspective) and a field-view of society in the Indian context (derived from in-depth fieldwork and sociological approach).

Books have remained an indispensable part of people's lives in India. They provided norms and laid out the normative code of behaviour. In urban areas, norms and normative code of behaviour were imposed by rulers. In rural areas, however, dominant castes or councils of individual castes enforced norms and normative code of behaviour. Noticeable cultural diversity exists not only between regions, but also across castes and ethnic groups. He noticed a significant gap between the book-view of society and the field-view of society. In reality, the disjunction between the two provided a unique viewpoint on understanding how caste regulates social relations across time. While Srinivas was attempting to establish the significance of field-view for the study of Indian society and culture, Dumont's *Homo Hierarchicus* (1970) introduced the bookview in academic circles. The impact was so much that for many sociologists, book-view gained more importance than field-view.

৩/ কিতাপ-দর্শন বনাম ক্ষেত্র-দর্শন

শ্রীনিবাসে সমাজৰ গ্ৰন্থ-দৃষ্টি (ধৰ্মীয় সাহিত্য আৰু ইণ্ডোলজিকেল দৃষ্টিভংগীৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি) আৰু ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত সমাজৰ ক্ষেত্র-দৃষ্টিভংগী (গভীৰ ক্ষেত্রভিত্তিক কাম আৰু সমাজবিজ্ঞানৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা আহৰণ কৰা)ৰ মাজত পাৰ্থক্য বিচাৰি উলিয়াবলৈ আগ্ৰহী আছিল।

ভাৰতত গ্ৰন্থসমূহ মানুহৰ জীৱনৰ এক অপৰিহাৰ্য অংগ হৈয়েই ৰৈ গৈছে। তেওঁলোকে নীতি-নিয়ম প্ৰদান কৰিছিল আৰু আচৰণৰ নীতিগত সংহিতা ৰচনা কৰিছিল। চহৰ অঞ্চলত শাসকসকলে নীতি-নিয়ম আৰু নীতিগত আচৰণৰ সংহিতা জাৰি দিছিল। গ্ৰাম্য অঞ্চলত অৱশ্যে প্ৰভাৱশালী জাতি বা ব্যক্তিগত বৰ্ণৰ পৰিষদে নীতি-নিয়ম আৰু নীতিগত আচৰণৰ সংহিতা বলবৎ কৰিছিল। কেৱল অঞ্চলৰ মাজতে নহয়, জাতি-জনগোষ্ঠীৰ মাজতো লক্ষণীয় সাংস্কৃতিক বৈচিত্ৰ্য বিদ্যমান। তেওঁ সমাজৰ গ্ৰন্থ-দৃষ্টি আৰু সমাজৰ ক্ষেত্র-দৃষ্টিৰ মাজত এক উল্লেখযোগ্য ব্যৱধান লক্ষ্য কৰিছিল। বাস্তৱত দুয়োটাৰ মাজৰ বিচ্ছেদে সময়ৰ লগে লগে জাতিয়ে কেনেকৈ সামাজিক সম্পৰ্ক নিয়ন্ত্ৰণ কৰে সেই কথা বুজি পোৱাৰ এক অনন্য দৃষ্টিভংগী প্ৰদান কৰিছিল। শ্রীনিবাসে ভাৰতীয় সমাজ আৰু সংস্কৃতিৰ অধ্যয়নৰ বাবে ক্ষেত্র-দর্শনৰ তাৎপৰ্য্য প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ প্ৰয়াস কৰি থকাৰ সময়তে ডুমন্টৰ হোমো হাইৰাৰ্চিকাচ (১৯৭০) গ্ৰন্থখনে একাডেমিক মহলত গ্ৰন্থদর্শনৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল। ইয়াৰ প্ৰভাৱ ইমানেই আছিল যে বহু সমাজবিজ্ঞানীৰ বাবে ক্ষেত্র-দর্শনতকৈ গ্ৰন্থ-দর্শনে অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল।

4. Villages in India

Srinivas believed that village studies were the best way to learn about Indian society, culture, and civilization. They signified a transition in social anthropology's emphasis from tribal studies to studies of peasants' lifestyles, social movements, and societal change. Srinivas made a significant contribution to the realistic understanding of villages. At the outset, he busted the myths that surrounding villages in India. The Select Committee on the Affairs of the East Indian Company's Fifth Report treated the village regarded as a little republic, a stagnant, passive, and unchanging entity. Srinivas countered this overly simplistic view by bringing out the reality of Indian villages. He shed light on inequality, disease and illiteracy as also village resources. Srinivas brought out the point that rather than being egalitarian, villages were driven by hierarchy and influence of politics. He drew attention to the gap between lived reality in villages and perceived or imagined reality in the minds of policy makers.

While describing the routine or continuing ties between the village and the state, as well as individual occasions of contact, Srinivas (1975) emphasized the role of self-defense, collective fight, and local governance in the matrix of village life. In pre-British period, both political and economic factors combined to hinder formation of horizontal ties beyond political boundaries. Coming together of people beyond political lines was difficult for everybody, but notably for lower caste people. Furthermore, politically ambitious patrons had to acquire and retain local supporters. For this, they had the politically ambitious patrons had to give out food and drink, especially at weddings and funerals. They had to provide loans and other assistance as needed. The leader who donated or loaned foodgrains to his tenants and labourers acquired their goodwill and ensured their support later. Again, the fundamental dynamics of village life are defined by meanderings through formalised arrangements in landowner-labourer and patronclient relationships. When labour was scarce, society was split into a series of 'production pyramids,' with the landowner at the top, artisans and service

castes below, and landless labourers at the bottom. on top. Disputes and rivalry amongst patrons were governed by institutionalised connections and threats to the village society. In such a context, political power could only be obtained through negotiating institutional arrangements.

৪/ ভাৰতৰ গাঁও

ভাৰতীয় সমাজ, সংস্কৃতি, সভ্যতাৰ বিষয়ে জানিবলৈ গাঁৱৰ অধ্যয়নেই উত্তম উপায় বুলি শ্ৰীনিবাসে বিশ্বাস কৰিছিল। জনজাতীয় অধ্যয়নৰ পৰা কৃষকৰ জীৱনশৈলী, সামাজিক আন্দোলন আৰু সমাজ পৰিৱৰ্তনৰ অধ্যয়নলৈ সামাজিক নৃতত্ত্বৰ গুৰুত্বৰ পৰিৱৰ্তনৰ ইংগিত দিছিল। গাঁৱৰ বাস্তৱিক বুজাবুজিত শ্ৰীনিবাসে উল্লেখযোগ্য অৱদান আগবঢ়াইছিল। আৰম্ভণিতে তেওঁ সেই মিথবোৰ বাস্তু কৰিছিল যে...

ভাৰতৰ আশে-পাশে থকা গাঁওবোৰত। ইষ্ট ইণ্ডিয়ান কোম্পানীটোৰ বিষয়ক নিৰ্বাচিত সমিতিৰ পঞ্চম প্ৰতিবেদনত গণ্য কৰা গাঁওখনক অলপ গণৰাজ্য, স্ববিধ, নিষ্ক্ৰিয় আৰু অপৰিৱৰ্তিত সত্তা হিচাপে গণ্য কৰিছিল। শ্ৰীনিবাসে এই অত্যধিক সৰলতাবাদী দৃষ্টিভঙ্গীক প্ৰতিহত কৰি ভাৰতীয় গাঁৱৰ বাস্তৱতা উলিয়াই আনিছিল। তেওঁ বৈষম্য, ৰোগ আৰু নিৰক্ষৰতাৰ লগতে গাঁৱৰ সম্পদৰ ওপৰতো পোহৰ পেলাইছিল। শ্ৰীনিবাসে এই কথাটো উত্থাপন কৰিছিল যে গাঁওবোৰ সমতাবাদী হোৱাতকৈ ৰাজনীতিৰ স্তৰবৃত্ত আৰু প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। গাঁৱত জীৱিত বাস্তৱতা আৰু নীতি নিৰ্ধাৰকসকলৰ মনত অনুভূত বা কল্পনা কৰা বাস্তৱতাৰ মাজৰ ব্যৱধানৰ প্ৰতি তেওঁ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিছিল।

গাঁও আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ মাজৰ ৰুটিন বা অব্যাহত থকা সম্পৰ্কৰ লগতে সংস্পৰ্শৰ ব্যক্তিগত অনুষ্ঠানৰ বৰ্ণনা কৰি থাকোঁতে শ্ৰীনিবাসে (১৯৭৫) গাঁৱৰ জীৱনৰ মেট্ৰিক্সত আত্মৰক্ষা, সামূহিক যুঁজ, আৰু স্থানীয় শাসনৰ ভূমিকাক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। প্ৰাক-ব্ৰিটিছ যুগত ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিক দুয়োটা কাৰকে একত্ৰিত হৈ ৰাজনৈতিক সীমাৰ বাহিৰত অনুভূমিক সম্পৰ্ক গঠনত বাধাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। একত্ৰিত হৈ অহাৰ

ৰাজনৈতিক ৰেখাৰ বাহিৰৰ মানুহবোৰ সকলোৰে বাবে কঠিন আছিল, কিন্তু বিশেষকৈ নিম্ন বৰ্ণৰ লোকসকলৰ বাবে। তদুপৰি ৰাজনৈতিকভাৱে অভিলাষী পৃষ্ঠপোষকসকলে স্থানীয় সমৰ্থক আহৰণ কৰি ধৰি ৰাখিব লাগিছিল। ইয়াৰ বাবে তেওঁলোকে ৰাজনৈতিকভাৱে অভিলাষী পৃষ্ঠপোষকসকলক বিশেষকৈ বিয়া আৰু অন্ত্যেষ্টিক্ৰিয়াত খাদ্য-পানীয় বিতৰণ কৰিবলগীয়া হৈছিল। প্ৰয়োজন সাপেক্ষে ঋণ আৰু অন্যান্য সাহায্য দিব লগা হৈছিল। দান বা ঋণ দিয়া নেতাজন তেওঁৰ ভাড়াতীয়া আৰু শ্ৰমিকসকলক খাদ্যশস্য প্ৰদান কৰি তেওঁলোকৰ সদিচ্ছা লাভ কৰিছিল আৰু পিছলৈ তেওঁলোকৰ সমৰ্থন নিশ্চিত কৰিছিল। আকৌ, গাঁৱৰ জীৱনৰ মৌলিক গতিশীলতাক মাটিৰ মালিক-শ্ৰমিক আৰু পৃষ্ঠপোষক গ্ৰাহকৰ সম্পৰ্কত আনুষ্ঠানিক ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে মেইণ্টাৰিঙৰ দ্বাৰা সংজ্ঞায়িত কৰা হয়। যেতিয়া শ্ৰমিকৰ অভাৱ হৈছিল, তেতিয়া সমাজখনক 'উৎপাদন পিৰামিড'ৰ শূংখলাত বিভক্ত হৈছিল, য'ত ওপৰত মাটিৰ মালিক, তলত শিল্পী আৰু সেৱা জাতি, তলত ভূমিহীন শ্ৰমিক। শিখৰত, পৃষ্ঠপোষকৰ মাজত বিবাদ আৰু প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা প্ৰতিষ্ঠানিক সংযোগ আৰু গাঁৱৰ সমাজৰ প্ৰতি ভাবুকিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হৈছিল। এনে প্ৰেক্ষাপটত প্ৰতিষ্ঠানিক ব্যৱস্থাৰ আলোচনা কৰিহে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা লাভ কৰিব পৰা গ'ল।

5. Caste

Srinivas discussed the importance of caste in managing social ties. This was illustrated in the specific setting of Rampura hamlet, and then in the larger context of the subcontinent. In his critique of Dumont's thoughts on caste, Srinivas aimed to subvert western socio-centrism onto an Indian social institution,' projecting caste as indigenes do. The fundamental perspective flip has far-reaching consequences. Srinivas (1957, 1984) established that caste hierarchy was one of several forms of rigorous social stratification that were antithetical to individuality. Historically, there was a great deal of connection among the various castes. Members of one caste were always reliant on commodities and services provided by members of other castes. People from one caste competed for the commodities and services given by other castes, which occasionally resulted in conflict.

In Rampura village, the population of peasants was the largest. The headman of the village was a peasant. All this made their social, economic and political position in the village strongest. Brahmins and Lingayats also respected them in spite of the fact that peasants belong to the shudra varna. Brahmins and Lingayats remained dominant in the ritual domain only. For support in all other aspects of life, they depended on peasants. Interestingly, peasants resolved disputes between high caste people and untouchables. You might be aware of the fact that arbitration is sought from most influential people in the village.

The Rampura study inspired Srinivas (1976, cited from 2002:75) to develop the concept of dominant caste. In his own words, 'A caste may be said to be "dominant" when it preponderates numerically over the other castes, and when it also wields preponderant economic and political power. A large and powerful caste group can be more easily dominant if its position in the local caste hierarchy is not too low' (1976, cited from 2002:75). Another factor which has been crucial in deciding dominance is the amount of educated males and their vocation. Often, western and traditional education determines dominance. Hence, Srinivas refers to this aspect of western. The common aspiration of the people is to get younger members of their caste group educated and thereafter get M N Srinivas employment on government offices.

When the position of a caste changes in different villages, the people in the village with the low position strive to identify with those with better positions and therefore move up in the local hierarchy. People of the ruling caste revel in social security because they know they will not be humiliated or insulted by those who are ritually or otherwise superior to them. The presence of able-bodied males who are willing to battle strengthens their position and security. A study of the locally dominant caste and the kind of dominance it enjoys is critical to understanding rural society in India. According to Srinivas, most essential characteristics of domination are numerical strength, economic and political power, ritual status, and western education and occupations. In a community, the various elements of power are usually distributed among distinct castes. A caste is said to be dominant when it possesses all or most of the elements of dominance.

৫/ জাতি

শ্রীনিবাসে সামাজিক সম্পর্ক পরিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত জাতিৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰে। ৰামপুৰা গাঁওখনৰ নিৰ্দিষ্ট পৰিৱেশত, আৰু তাৰ পিছত উপমহাদেশখনৰ বৃহত্তৰ প্ৰেক্ষাপটত এই কথা প্ৰকাশ পাইছিল। ডুমন্টৰ জাতি সম্পৰ্কীয় চিন্তাধাৰাৰ সমালোচনাত শ্রীনিবাসে পশ্চিমীয়া সমাজকেন্দ্ৰিকতাবাদক ভাৰতীয় সামাজিকৰ ওপৰত উফৰাই পেলোৱাৰ লক্ষ্য লৈছিল

institution,' খিলঞ্জীয়াসকলে কৰা দৰে জাতিৰ প্ৰক্ষেপণ কৰা। মৌলিক দৃষ্টিভংগীৰ ফ্লিপৰ সুদূৰপ্ৰসাৰী পৰিণতি আছে। শ্রীনিবাসে (১৯৫৭, ১৯৮৪) প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল যে ব্যক্তিত্বৰ বিপৰীতমুখী কেইবাটাও ধৰণৰ কঠোৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাসৰ ভিতৰত জাতিগত স্তৰবৃদ্ধি অন্যতম। ঐতিহাসিকভাৱে বিভিন্ন জাতিৰ মাজত যথেষ্ট সংযোগ আছিল। এটা জাতিৰ সদস্যসকল সদায় আন জাতিৰ সদস্যসকলে আগবঢ়োৱা সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল আছিল। এটা জাতিৰ মানুহে আন জাতিৰ পৰা দিয়া সামগ্ৰী আৰু সেৱাৰ বাবে প্ৰতিযোগিতাত নামিছিল, যাৰ ফলত মাজে মাজে সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছিল।

ৰামপুৰা গাঁৱত কৃষকৰ জনসংখ্যা আটাইতকৈ বেছি আছিল। গাঁওখনৰ মূৰব্বীজন আছিল এজন কৃষক। এই সকলোবোৰে গাঁওখনত তেওঁলোকৰ সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক অৱস্থান আটাইতকৈ শক্তিশালী কৰি তুলিছিল। কৃষকসকল শূদ্ৰবৰ্ণৰ অন্তৰ্গত হোৱাৰ পিছতো ব্ৰাহ্মণ আৰু লিংগায়তেও তেওঁলোকক সন্মান কৰিছিল। কেৱল ৰীতি-নীতিৰ ক্ষেত্ৰত ব্ৰাহ্মণ আৰু লিংগায়ত প্ৰধান হৈ থাকিল। জীৱনৰ আন সকলো দিশতে সহায়ৰ বাবে তেওঁলোকে কৃষকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। আমোদজনক কথাটো হ'ল, কৃষকসকলে উচ্চ বৰ্ণৰ লোক আৰু অস্পৃশ্য লোকৰ মাজত হোৱা বিবাদ নিষ্পত্তি কৰিছিল। আপুনি হয়তো জানে যে গাঁৱৰ প্ৰায়বোৰ প্ৰভাৱশালী লোকৰ পৰা সালিসী বিচৰা হয়।

ৰামপুৰাৰ অধ্যয়নে শ্রীনিবাসক (১৯৭৬, ২০০২:৭৫ চনৰ পৰা উদ্ধৃত) প্ৰধান জাতিৰ ধাৰণাটো গঢ়ি তুলিবলৈ অনুপ্রাণিত কৰিছিল। তেওঁৰ নিজৰ ভাষাত ক'বলৈ গ'লে, 'এটা জাতিয়ে যেতিয়া আন জাতিসমূহৰ ওপৰত সংখ্যাগতভাৱে প্ৰাধান্য পায়, আৰু যেতিয়া ই অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষমতাও প্ৰধান হয় তেতিয়া "প্ৰধান" হ'বলৈ অভিযান চলাব পাৰে। স্থানীয় জাতিৰ স্তৰত ইয়াৰ স্থান অতি কম নহ'লে এটা বৃহৎ আৰু শক্তিশালী বৰ্ণ গোট অধিক সহজে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিব পাৰে' (১৯৭৬, ২০০২:৭৫ চনৰ পৰা উদ্ধৃত)। আধিপত্য নিৰ্ণয় কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ আন এটা কাৰক হ'ল শিক্ষিত পুৰুষৰ পৰিমাণ আৰু... তেওঁলোকৰ বৃত্তি। প্ৰায়ে পশ্চিমীয়া আৰু পৰম্পৰাগত শিক্ষাই আধিপত্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। সেয়েহে শ্রীনিবাসে পশ্চিমীয়াৰ এই দিশটোকে বুজাইছে। জনসাধাৰণৰ উমৈহতীয়া আকাংক্ষা হ'ল তেওঁলোকৰ জাতি গোটৰ কম বয়সীয়া সদস্যসকলক শিক্ষিত কৰি তাৰ পিছত চৰকাৰী কাৰ্যালয়ত এম এন শ্রীনিবাসক নিয়োগ কৰিবলৈ।

বিভিন্ন গাঁৱত যেতিয়া কোনো জাতিৰ অৱস্থান সলনি হয়, তেতিয়া নিম্ন পদবী থকা গাঁৱৰ মানুহে উন্নত পদবী থকা সকলৰ লগত চিনাকি হ'বলৈ চেষ্টা কৰে আৰু সেয়েহে স্থানীয় স্তৰত ওপৰলৈ উঠি যায়। শাসক জাতিৰ মানুহে সামাজিক সুৰক্ষাত আনন্দ কৰে কাৰণ তেওঁলোকে জানে যে তেওঁলোকক আচাৰ-ব্যৱহাৰ বা অন্য কোনো ধৰণে তেওঁলোকৰ তুলনাত

উচ্চমানৰ লোকৰ দ্বাৰা তেওঁলোকক অপমান বা অপমান কৰা নহ'ব। যুদ্ধ কৰিবলৈ ইচ্ছুক সক্ষম পুৰুষৰ উপস্থিতিয়ে তেওঁলোকৰ স্থিতি আৰু নিৰাপত্তা শক্তিশালী কৰে। স্থানীয়ভাৱে প্ৰভাৱশালী জাতি আৰু ইয়াৰ আধিপত্যৰ ধৰণ ভাৰতৰ গ্ৰাম্য সমাজখন বুজিবলৈ এক অধ্যয়ন অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। শ্ৰীনিবাসৰ মতে আধিপত্যৰ অধিকাংশ প্ৰয়োজনীয় বৈশিষ্ট্য হ'ল সংখ্যাগত শক্তি, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ক্ষমতা, আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ মৰ্যাদা, পশ্চিমীয়া শিক্ষা আৰু বৃত্তি। এটা সম্প্ৰদায়ত ক্ষমতাৰ বিভিন্ন উপাদানসমূহ সাধাৰণতে সুকীয়া জাতিৰ মাজত বিতৰণ কৰা হয়। এটা জাতিক আধিপত্যৰ সকলো বা বেছিভাগ উপাদানৰ অধিকাৰী হ'লেই আধিপত্যশীল বুলি কোৱা হয়।

6. Social Mobility

Srinivas (1968) emphasises mobility within the caste framework. He cites two sources of mobility in the pre-British era: flexibility in the political system, particularly at lower levels, and the availability of marginal land that might be cultivated. Prior to the British government, political power was typically taken by leaders of powerful castes who could fight battles and shift loyalties often. The sheer size of their numbers, as well as the status and power that comes with owning land, put them in a strong position to seize political power. because The Kshatriya varna was made up of several castes. Each of the castes constituting the Kshatriya varna held political power. It was for this reason that when a leader of a dominant caste rose to the position of ruler, he claimed the status of a Kshatriya. He inspired others and emerged as a source of mobility for others.

According to Baines (1912), it was mandatory for the king to be served by a specific number of Brahmins. A king who did not have the required number of Brahmins to serve him would elevate people of a lower caste to the status of Brahmins.

As a result of British rule, new sources of mobility emerged. According to Srinivas (1968), the British pushed the following as key sources of mobility in contemporary India:

(i) the Concept of land ownership and economic opportunities in port cities and capitals. This encouraged individuals of all castes to purchase land. In times of economic distress, persons of high castes residing in cities sold their land to peasants and other castes in villages. Ownership of land offered them prestige and status.

(ii) New values with it, with a focus on equality, assertion of one's rights, and freedom to practice one's faith which came with modern knowledge. The newly westernized Indians geared up to reform the society. Missionary propaganda criticized untouchability, animal sacrifice, idolatry, elaborate rituals, polytheism, polygyny, child marriage and other such practices. In addition to hospitals, orphanages, and schools, the missionaries established a printing press, which aided in the dissemination of regional literature. They created dictionaries and translated regional literature into English.

(iii) A new economic system, and an expansion of the communication network that connected the country internally and with the rest of the globe. The upper castes sucked up the majority of educational and economic chances. This widened the rift between the upper and lower classes. Eventually, the Backward Class Movement was formed in order to capture chances and resources for the upper castes. Those who did succeed motivated others who were impoverished or oppressed. In Srinivas's words, the 'demonstration effect' broadened social horizons and provided vigour and strength to the Backward Class Movement,

(iv) new trading and employment opportunities such as road, railway, and canal construction work that benefited Noniyas of eastern Uttar Pradesh, Kolis of Surat Coast in Gujarat, and several other castes,

(v) liberty to acquire symbols and rituals of higher castes that inspired lower castes to wear the sacred thread. The regionally dominant castes resisted, often resorting to violence and economic boycott.

Such movements, however, are not always successful since victims file complaints with the police and file lawsuits in court, and

(vi) conversion to Islam, Christianity, and sects such as Sikhism and the Arya Samaj. Many converts found they took the stigma with them into the new fold as well (see, Mathur 2020). Adult franchise and prospects for attaining power have opened up new avenues of movement in Independent India. Leaders of the dominant and the nondominant (but numerically larger) castes wield enormous influence. As the gap between the leaders and the rest of the population becomes wider, the leaders struggle to retain ties with the grassroots (without which they would not be able to retain the coveted position).

Srinivas (1968) presents a typical type of mobility in which caste is contrasted with class among rich educated people in big cities. They take up activities that have little to do with their conventional caste employment back in the village. Such people can conveniently flout pollution norms, mingle with, and even marry persons who do not adhere to casteist standards. In such instances, rather than caste, class emerges as the organizing element in lifestyle and interpersonal relationships.

The economic aspect offsets the impact of the ruling caste on the social life of the. Joshi (1996:138) critiques Srinivas's interpretation of the Rampura situation, in following words, 'However, with the pace of change accelerating, the village and the town getting reintegrated, new opportunities, apart from broadening the scope of upward mobility, also enlarged the scope of economic disparity between members of the dominant caste. The new rich in this context, belonging, both to the rural and the urban worlds, emerged as the new class, thus losing the M N Srinivas attributes of a dominant caste. Even as a mode of their self-identification or of identification by other members of the village, the dominant caste could no longer serve as a meaningful concept.'

৬/ সামাজিক গতিশীলতা

শ্রীনিবাসে (১৯৬৮) জাতিৰ কাঠামোৰ ভিতৰত গতিশীলতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁ প্ৰাক-ব্ৰিটিছ যুগত গতিশীলতাৰ দুটা উৎসৰ উল্লেখ কৰিছে: ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত নমনীয়তা, বিশেষকৈ নিম্ন পৰ্যায়ত, আৰু খেতি কৰিব পৰা প্ৰান্তীয় মাটিৰ উপলব্ধতা। ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ আগতে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা সাধাৰণতে শক্তিশালী জাতিৰ নেতাই গ্ৰহণ কৰিছিল যিসকলে যুদ্ধ কৰিব পাৰিছিল আৰু সঘনাই আনুগত্য সলনি কৰিব পাৰিছিল। . ৰ...

তেওঁলোকৰ সংখ্যাৰ নিৰ্মল আকাৰৰ লগতে মাটিৰ মালিকীস্বত্বৰ লগত অহা মৰ্যাদা আৰু ক্ষমতাই তেওঁলোকক ৰাজনৈতিক ক্ষমতা দখল কৰাৰ এক শক্তিশালী অৱস্থাত পেলাইছে। কাৰণ ক্ষত্ৰিয় বৰ্ণ কেইবাটাও বৰ্ণৰে গঠিত আছিল। ক্ষত্ৰিয় বৰ্ণ গঠন কৰা প্ৰত্যেক জাতিয়ে ৰাজনৈতিক ক্ষমতা দখল কৰিছিল। এই কাৰণেই এটা প্ৰভাৱশালী জাতিৰ নেতাই যেতিয়া শাসক পদত উঠিছিল তেতিয়া তেওঁ ক্ষত্ৰিয়ৰ মৰ্যাদা দাবী কৰিছিল। তেওঁ আনক অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল আৰু আনৰ বাবে গতিশীলতাৰ উৎস হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰিছিল।

বেইনছ (১৯১২)ৰ মতে ৰজাৰ বাবে নিৰ্দিষ্ট সংখ্যক ব্ৰাহ্মণে সেৱা কৰাটো বাধ্যতামূলক আছিল। যিজন ৰজাৰ সেৱাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় সংখ্যক ব্ৰাহ্মণ নাথাকিল, তেওঁ নিম্নবৰ্ণৰ লোকক ব্ৰাহ্মণৰ মৰ্যাদালৈ উন্নীত কৰিব।

ব্ৰিটিছ শাসনৰ ফলত গতিশীলতাৰ নতুন উৎসৰ উত্থান ঘটিল। শ্রীনিবাস (১৯৬৮)ৰ মতে, ইংৰাজে সমসাময়িক ভাৰতত গতিশীলতাৰ মূল উৎস হিচাপে তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহক ঠেলি দিছিল:

(ৱ) বন্দৰ চহৰ আৰু ৰাজধানীসমূহত ভূমিৰ মালিকীস্বত্ব আৰু অৰ্থনৈতিক সুযোগৰ ধাৰণা। ইয়াৰ ফলত সকলো বৰ্ণৰ ব্যক্তিয়ে মাটি ক্ৰয় কৰিবলৈ উৎসাহিত হৈছিল। অৰ্থনৈতিক দুৰ্দশাৰ সময়ত চহৰত বাস কৰা উচ্চ বৰ্ণৰ ব্যক্তিয়ে গাঁৱৰ কৃষক আৰু অন্যান্য বৰ্ণৰ হাতত নিজৰ মাটি বিক্ৰী কৰিছিল। মাটিৰ মালিকীস্বত্বই তেওঁলোকক প্ৰতিপত্তি আৰু মৰ্যাদা প্ৰদান কৰিছিল।

(ii) ইয়াৰ সৈতে নতুন মূল্যবোধ, সমতা, নিজৰ অধিকাৰৰ দাবী, আৰু আধুনিক জ্ঞানৰ সৈতে অহা নিজৰ বিশ্বাসৰ অনুশীলনৰ স্বাধীনতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি। নৱ পশ্চিমীয়া ভাৰতীয়সকলে সমাজৰ সংস্কাৰৰ বাবে সাজু হ'ল। মিছনেৰী অপপ্ৰচাৰত অস্পৃশ্যতা, পশু বলিদান, মূৰ্তিপূজা, বিশদ ৰীতি-নীতি, মুশ্বৰিকতা, বহুবিবাহ, বাল্যবিবাহ আদি এনেধৰণৰ প্ৰথাক সমালোচনা কৰা হৈছিল। চিকিৎসালয়ৰ উপৰিও,

অনাথ আশ্রম, আৰু বিদ্যালয়ত মিছনেৰীসকলে এটা ছপাশাল স্থাপন কৰে, যিয়ে আঞ্চলিক সাহিত্যৰ প্ৰচাৰত সহায় কৰে। অভিধান সৃষ্টি কৰি আঞ্চলিক সাহিত্য ইংৰাজীলৈ অনুবাদ কৰিছিল।

(iii) এটা নতুন অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা, আৰু যোগাযোগ নেটৱৰ্কৰ সম্প্ৰসাৰণ যিয়ে দেশখনক আভ্যন্তৰীণভাৱে আৰু বিশ্বৰ বাকী অংশৰ সৈতে সংযোগ কৰিছিল। উচ্চ বৰ্ণসকলে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক সম্ভাৱনাৰ সৰহভাগেই চুই লৈছিল। ইয়াৰ ফলত উচ্চ আৰু নিম্ন শ্ৰেণীৰ মাজত বিভাজন বহল হৈ পৰিল। অৱশেষত উচ্চ বৰ্ণৰ বাবে সম্ভাৱনা আৰু সম্পদ দখল কৰাৰ উদ্দেশ্যে পিছপৰা শ্ৰেণী আন্দোলন গঠন কৰা হয়। যিসকলে সফল হৈছিল তেওঁলোকে আনক প্ৰেৰণা দিছিল যিসকল দৰিদ্ৰ বা নিপীড়িত হৈছিল। শ্ৰীনিবাসৰ ভাষাত 'প্ৰদৰ্শন প্ৰভাৱ'ই সামাজিক দিগন্ত বহল কৰি পেলালে আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী আন্দোলনক শক্তি আৰু শক্তি প্ৰদান কৰিলে,

(iv) নতুন ব্যৱসায় আৰু নিয়োগৰ সুযোগ যেনে পথ, ৰেলপথ, আৰু খাল নিৰ্মাণৰ কাম যিয়ে পূব উত্তৰ প্ৰদেশৰ নোনিয়া, গুজৰাটৰ চুৰাট উপকূলৰ কলি, আৰু আন কেইবাটাও জাতিৰ উপকৃত কৰিছিল,

(v) উচ্চ বৰ্ণৰ প্ৰতীক আৰু আচাৰ-অনুষ্ঠান লাভ কৰাৰ স্বাধীনতা যিয়ে নিম্ন বৰ্ণক পবিত্ৰ সূতা পিন্ধিবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰিছিল আঞ্চলিকভাৱে প্ৰভাৱশালী জাতিসমূহে প্ৰতিহত কৰিছিল, প্ৰায়ে হিংসা আৰু অৰ্থনৈতিক বৰ্জনৰ আশ্ৰয় লৈছিল। এনে আন্দোলন অৱশ্যে সদায় সফল নহয় যিহেতু ভুক্তভোগীয়ে আৰক্ষীত অভিযোগ দাখিল কৰে আৰু আদালতত মামলা কৰে, আৰু...

(vi) ইছলাম ধৰ্ম গ্ৰহণ, খ্ৰীষ্টান ধৰ্ম, শিখ ধৰ্ম আৰু আৰ্য সমাজৰ দৰে পন্থা গ্ৰহণ কৰা। বহু ধৰ্মান্তৰিত লোকে দেখিলে যে তেওঁলোকে নতুন ভাঁজটোতো কলংকটো লগত লৈ গৈছিল (চাওক, মাথুৰ ২০২০)। প্ৰাপ্তবয়স্ক ফ্ৰেঞ্চাইজি আৰু ক্ষমতা লাভৰ সম্ভাৱনাই স্বাধীন ভাৱতত আন্দোলনৰ নতুন পথ মুকলি কৰিছে। প্ৰভাৱশালী আৰু অপ্ৰধান (কিন্তু সংখ্যাগতভাৱে বৃহৎ) জাতিৰ নেতাসকলে বিপুল প্ৰভাৱ পেলায়। নেতা আৰু বাকী জনসংখ্যাৰ মাজত ব্যৱধান বহল হোৱাৰ লগে লগে নেতাসকল তৃণমূল পৰ্যায়ৰ সৈতে সম্পৰ্ক বজাই ৰাখিবলৈ সংগ্ৰাম কৰা (যাৰ অবিহনে তেওঁলোকে লোভনীয় স্থান বজাই ৰাখিব নোৱাৰিলেহেঁতেন)।

শ্ৰীনিবাসে (১৯৬৮) এটা সাধাৰণ ধৰণৰ গতিশীলতা উপস্থাপন কৰিছে য'ত বৃহৎ চহৰৰ ধনী শিক্ষিত লোকসকলৰ মাজত জাতিৰ সৈতে শ্ৰেণীৰ বিপৰীতমুখীতা দেখা যায়। গাঁৱত উভতি অহা তেওঁলোকৰ গতানুগতিক জাতিগত নিয়োগৰ লগত কম সম্পৰ্ক থকা কামবোৰ তেওঁলোকে গ্ৰহণ কৰে। এনে লোকে সুবিধাজনকভাৱে প্ৰদূষণৰ নীতি-নিয়ম উলংঘা কৰিব পাৰে, বৰ্ণবাদী মানদণ্ড মানি নচলা ব্যক্তিৰ সৈতে মিলিব পাৰে, আনকি বিয়াও কৰিব পাৰে। এনে ক্ষেত্ৰত জাতিতকৈ শ্ৰেণীটোৱেই জীৱনশৈলী আৰু আন্তঃব্যক্তিগত সম্পৰ্কত সংগঠিত উপাদান হিচাপে আত্মপ্ৰকাশ কৰে।

অৰ্থনৈতিক দিশটোৱে শাসক জাতিৰ সামাজিক জীৱনত প্ৰভাৱ পেলোৱাৰ ক্ষতিপূৰণ দিয়ে। যোশীয়ে (১৯৯৬:১৩৮) ৰামপুৰাৰ পৰিস্থিতিৰ বিষয়ে শ্ৰীনিবাসৰ ব্যাখ্যাক সমালোচনা কৰিছে, তলত দিয়া শব্দৰে, 'অৱশ্যে পৰিৱৰ্তনৰ গতি ত্বৰান্বিত হোৱাৰ লগে লগে গাঁও আৰু চহৰখন পুনৰ একত্ৰিত হোৱাৰ লগে লগে উৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ পৰিসৰ বহল কৰাৰ উপৰিও নতুন নতুন সুযোগো বৃদ্ধি পালে প্ৰভাৱশালী জাতিৰ সদস্যসকলৰ মাজত অৰ্থনৈতিক বৈষম্যৰ পৰিসৰ।

According to Joshi, The Remembered Village suffers from a failure to provide appropriate place to people's economic organization. Lower castes are inspired by upper castes to strive for upward social mobility.

One of the chief means by which lower castes move up the ladder of social stratification is the process of sanskritization. Srinivas explains the process of Sanskritization in following words, 'A low caste was able, in a generation or two, to rise to a higher position in the hierarchy by adopting vegetarianism and teetotalism and by sanskritizing its ritual and pantheon. In short it took over, as far as possible, the customs, rites and beliefs of the Brahmins and the adoption of the Brahminic way of life by a low caste seems to have been frequent, though, theoretically forbidden. This process has been called 'Sanskritization' in preference to "Brahminization" as certain Vedic rites one confined to the Brahmins and the two other twice-born castes' (1952:32). They followed the Brahminical way of life, mainly in observing, among others, stringent marriage code, adherence to purity – pollution restrictions, taking religious vows, and reading of Sanskritic tales and stories.

According to Srinivas (1967), in the traditional setup, a jati adopted the name and characteristics of a dominant caste which could be respected in a region but was not highly Sanskritized. A jati could simply adopt changes in its diet, way of life, and rituals and start to assert itself as Brahmin, Kshatriya, or Vaishya. Often, this could be carried out over a span of one or two generations. This implies that after a span of one or two generations, people of the jati could be identified as those belonging to the Brahmin, Kshatriya or Vaishya varna. You will be surprised to learn that many Lingayats who claim equality with Brahmins refuse to eat food cooked by Brahmins., give an interesting case in point. Another example cited by Srinivas that stands out in stark contrast to the Lingayats is that of the Smiths of south India. They identify themselves Vishwakarma Brahmins. They wear the sacred thread, and practise Sanskritized. Some of them, however, still enjoy meat and liquor. They were forced to perform weddings in villages that had a temple of their caste deity. The wedding procession would not pass through streets in which the Right Hand castes lived. The case of Smiths differed from that of Lingayats. Smiths's case was unique in the sense that the castes tried to avoid the hierarchy offered by structural neighbours by asserting equality with Brahmins.

Srinivas (1956) indicates that, whereas lower caste individuals try to raise their social standing by imitating the upper castes, the upper caste people are influenced by the western ways of life, ideas, and the prospects for economic advancement the western ideas provide. During the pre-independence period, Brahmins controlled the literacy tradition and held the highest position in the rural economic hierarchy. They took advantage of the majority of the chances available in the Western way of life following the foundation of British authority. The westernized Brahmins acted as go-betweens for the British and the rest of the populace. As a result, a new and secular caste structure was superimposed on the previous system. Surprisingly, in the new and secular caste structure, the British and the new Kshatriya were at the top, the Brahmin was second, and Sudra was at the bottom of the pyramid. Brahmin looked up to the British; the rest of the people looked up to Brahmins and the British. The complexity in this system consisted in some British beliefs and customs that were diametrically opposed to those of Brahmins and their ethos. Sanskritization and westernization are two, often competing influences in contemporary social life. As Brahmins become more westernized and abandon some habits, the people of the lower castes adopt them as if to embellish their own way of life and advance in the regard of their relevant others.

যোশীৰ মতে, জনসাধাৰণৰ অৰ্থনৈতিক সংগঠনক উপযুক্ত স্থান প্ৰদান নকৰাৰ ফলত দ্য ৰিমেষাৰড ভিলেজ ভোগে। নিম্ন বৰ্ণসকলে উচ্চ বৰ্ণৰ পৰা অনুপ্ৰাণিত হৈ উৰ্ধমুখী সামাজিক গতিশীলতাৰ বাবে চেষ্টা কৰে।

নিম্নবৰ্ণসকলে সামাজিক স্তৰবিন্যাসৰ জখলাত ওপৰলৈ উঠাৰ অন্যতম প্ৰধান উপায় হ'ল সংস্কৃতকৰণ প্ৰক্ৰিয়া। শ্ৰীনিবাসে সংস্কৃতকৰণ প্ৰক্ৰিয়াটো তলত দিয়া শব্দৰে ব্যাখ্যা কৰিছে, 'এটা নিম্ন জাতিয়ে, এটা বা দুটা প্ৰজন্মত, নিৰামিষভোজী আৰু টিট'টালিজম গ্ৰহণ কৰি আৰু ইয়াৰ ৰীতি-নীতি আৰু প্যাণ্শ্বেয়নক সংস্কৃত কৰি স্তৰত উচ্চ পদবীলৈ উঠিবলৈ সক্ষম হৈছিল। মুঠতে ই দায়িত্ব ল'লে, যেনেকৈ যিমান পাৰি ব্ৰাহ্মণসকলৰ ৰীতি-নীতি, ৰীতি-নীতি আৰু বিশ্বাস আৰু নিম্ন জাতিৰ দ্বাৰা ব্ৰাহ্মণিক জীৱনশৈলী গ্ৰহণ কৰাটো তাত্ত্বিকভাৱে অৱশ্যে সঘনাই হোৱা যেন লাগে। এই প্ৰক্ৰিয়াটোক "ব্ৰাহ্মণীকৰণ"তকৈ অগ্ৰাধিকাৰ দি 'সংস্কৃতকৰণ' বুলি কোৱা হৈছে কাৰণ কিছুমান বৈদিক ৰীতি-নীতি ব্ৰাহ্মণ আৰু আন দুটা দুবাৰ জন্ম হোৱা জাতিৰ মাজতে আৱদ্ধ হৈ আছে' (১৯৫২:৩২)। তেওঁলোকে ব্ৰাহ্মণিক জীৱন-ধাৰণৰ পদ্ধতি অনুসৰণ কৰিছিল, মূলতঃ অন্যান্য বিষয়ৰ লগতে কঠোৰ বিবাহ সংহিতা পালন কৰা, বিশুদ্ধতা পালন কৰা – প্ৰদূষণৰ প্ৰতিবন্ধকতা, ধৰ্মীয় ব্ৰত লোৱা, সংস্কৃত কাহিনী-গল্প পঢ়া আদিত।

শ্ৰীনিবাস (১৯৬৭)ৰ মতে, পৰম্পৰাগত স্থাপত্যত এজন জাতিয়ে এটা প্ৰভাৱশালী জাতিৰ নাম আৰু বৈশিষ্ট্য গ্ৰহণ কৰিছিল যিটো হ'ব পাৰে এটা অঞ্চলত সন্মান কৰা হৈছিল কিন্তু অতি সংস্কৃত কৰা হোৱা নাছিল। এজন জাটিকোন্ডে কেৱল নিজৰ খাদ্যাভ্যাস, জীৱনশৈলী আৰু ৰীতি-নীতিৰ পৰিৱৰ্তন গ্ৰহণ কৰি নিজকে ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয় বা বৈশ্য বুলি দাবী কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। প্ৰায়ে, এইটো এটা বা দুটা প্ৰজন্মৰ ভিতৰত সম্পন্ন কৰিব পৰা গ'ল। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যে এটা বা দুটা প্ৰজন্মৰ এটা সময়ৰ পিছত জাতিৰ মানুহক এনেদৰে চিনাক্ত কৰিব পৰা গ'ল ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয় বা বৈশ্য বৰ্ণৰ যিবোৰ। আপুনি জানি আচৰিত হ'ব যে ব্ৰাহ্মণৰ সৈতে সমতা দাবী কৰা বহু লিংগায়তে ব্ৰাহ্মণে ৰন্ধা খাদ্য খাবলৈ অস্বীকাৰ কৰে, এটা আকৰ্ষণীয় কেচ ইন পইণ্ট দিয়ে। শ্ৰীনিবাসে উল্লেখ কৰা আন এটা

উদাহৰণ যিটো লিংগায়তসকলৰ সৈতে একেবাৰে বিপৰীতমুখী হৈছে, সেয়া হ'ল দক্ষিণ ভাৰতৰ স্মিথসকলৰ উদাহৰণ। তেওঁলোকে নিজকে বিশ্বকৰ্মা ব্ৰাহ্মণ বুলি পৰিচয় দিয়ে। তেওঁলোকে পবিত্ৰ সূতা পিন্ধে, আৰু সংস্কৃত কৰা অনুশীলন কৰে। কিছুমানে অৱশ্যে এতিয়াও মাংস-মদ খাই ভাল পায়। যিবোৰ গাঁৱত তেওঁলোকৰ জাতি দেৱতাৰ মন্দিৰ আছিল, সেইবোৰ গাঁৱত বিয়া-বাৰু কৰিবলৈ বাধ্য হৈছিল। ৰাইট হেণ্ড জাতিবোৰে বাস কৰা ৰাস্তাবোৰেৰে বিয়াৰ শোভাযাত্ৰা পাৰ নহ'ব। স্মিথসকলৰ ক্ষেত্ৰখন লিংগায়তৰ পৰা পৃথক আছিল। জাতিবোৰে বিচাৰ কৰা অৰ্থত স্মিথছৰ গোচৰটো আছিল অনন্য ব্ৰাহ্মণৰ সৈতে সমতা দাবী কৰি গাঁথনিগত প্ৰতিবেশীসকলে আগবঢ়োৱা স্তৰবৃন্তৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ।

শ্ৰীনিবাসে (১৯৫৬) ইংগিত দিছে যে, নিম্নবৰ্ণৰ ব্যক্তিসকলে উচ্চ বৰ্ণক অনুকৰণ কৰি নিজৰ সামাজিক স্থান বৃদ্ধি কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিলেও উচ্চ বৰ্ণৰ লোকসকলে পশ্চিমীয়া জীৱনশৈলী, ধাৰণা আৰু পশ্চিমীয়া ধাৰণাসমূহে প্ৰদান কৰা অৰ্থনৈতিক উন্নতিৰ সম্ভাৱনাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। প্ৰাক-স্বাধীন কালত ব্ৰাহ্মণসকলে সাক্ষৰতা পৰম্পৰা নিয়ন্ত্ৰণ কৰি গ্ৰাম্য অৰ্থনৈতিক স্তৰত সৰ্বোচ্চ স্থান দখল কৰিছিল। ব্ৰিটিছ কৰ্তৃত্বৰ ভেটিৰ পিছত তেওঁলোকে পশ্চিমীয়া জীৱনশৈলীত উপলব্ধ সৰ্বহসংখ্যক সুযোগৰ সুবিধা লৈছিল। পশ্চিমীয়া ব্ৰাহ্মণসকলে ব্ৰিটিছ আৰু বাকী জনসাধাৰণৰ বাবে মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে কাম কৰিছিল। ফলত পূৰ্বৰ ব্যৱস্থাটোৰ ওপৰত এক নতুন আৰু ধৰ্মনিৰপেক্ষ জাতিৰ গাঁথনি আৰোপ কৰা হ'ল। আশ্চৰ্যজনকভাৱে নতুন আৰু ধৰ্মনিৰপেক্ষ জাতি গঠনত ইংৰাজ আৰু নতুন ক্ষত্ৰিয় শীৰ্ষত আছিল, ব্ৰাহ্মণ দ্বিতীয়, আৰু শূদ্ৰ পিৰামিডৰ তলত আছিল। ব্ৰাহ্মণে ইংৰাজৰ ফালে মূৰ তুলি চালে; বাকী মানুহে ব্ৰাহ্মণ আৰু ব্ৰিটিছৰ প্ৰতি উচ্চ দৃষ্টিৰে চাইছিল। এই ব্যৱস্থাৰ জটিলতা আছিল কিছুমান ব্ৰিটিছ বিশ্বাস আৰু ৰীতি-নীতি যিবোৰ ব্ৰাহ্মণ আৰু তেওঁলোকৰ নীতি-নিয়মৰ ব্যাপকভাৱে বিপৰীত আছিল। সংস্কৃতকৰণ আৰু পশ্চিমীয়াকৰণ দুটা, সমসাময়িক সামাজিক জীৱনত প্ৰায়ে প্ৰতিযোগিতামূলক প্ৰভাৱ। ব্ৰাহ্মণসকল অধিক পশ্চিমীয়া হৈ পৰাৰ লগে লগে আৰু কিছুমান অভ্যাস পৰিত্যাগ কৰাৰ লগে লগে নিম্নবৰ্ণৰ লোকসকলে নিজৰ জীৱনশৈলীক সজ্জিত কৰি নিজৰ প্ৰাসংগিক আনসকলৰ ক্ষেত্ৰত আগবাঢ়ি যোৱাৰ দৰে সেইবোৰ গ্ৰহণ কৰে।

7. Community Development and Nation-Building

The westernized elite in India upholds western concepts and values. These are used to understand the state of affairs in our own country. Focusing on nationbuilding in Independent India Srinivas held social scientists in the country for ignoring the complexity of political and social stability consistency in drawing conclusions about the country as a whole. He maintained that social scientists' conclusions were drawn on the basis of on the basis of inadequate ambiguous data. They did not celebrate the success in nation-building given the facts of the country's vastness and diversity. He suggests the importance of westernized elite for their commitment towards reforming society. They also strive towards parliamentary democracy as the form of government for the country. In this way, they contribute towards nation-building.

Srinivas outlines fundamental elements in the process of nation-building in India, including:

- (i) protective discrimination for Scheduled Castes, Scheduled Tribes, and other Backward Classes, which aims to ensure that opportunities for growth and development reach the socially and ritually underprivileged;
- (ii) democracy as an information system in which the needs and necessities of people living in different regions, the effects of administrative action in the implementation of policies are brought to the notice of those in power. A free but responsible press is essential to the effective functioning of democracy;
- (iii) political education and decentralization not only in the political realm but also in the fields of administration and industry;
- (iv) a policy of pluralism in matters of religion, language, and culture;
- (v) sub-nationalism in the form of ethnicity communalism, linguistic consciousness, and regionalism that brings together people of hereditary groups, many of which operate as pressure groups at

regional and state levels because of which their leaders are able to M N Srinivas secure political power and economic benefits. The threat of subnationalism and overwhelming nationalism is perpetual; and

(vi) secularism ensuring that members of each religion are allowed to profess, practice and propagate their faith on the one hand and that no individual will be discriminated against on the basis of religion.

Srinivas (1977) describes multiple cultures centred on the urban middle class and the rural poor in the larger framework of Indian society. The emphasis is on the relationship between them. This relationship influences India's economy, politics, society, and world-view of the people. The urban middle class consists of high and medium castes as well as the upper layer of minority groups. A large number of upper middle class people are employed as government officials, professionals in many fields, and other professions. , they are powerful but are submissive to the political elite. The political elite make an effort to keep members of the urban middle class pleased. This ensures smooth functioning of the administrative machinery. The rural poor, on the other hand, are largely peasants. Most of them communicate in regional language. They remain in awe of urban middle class people who are able to speak in English. Despite being impoverished and lacking the power that the urban middle class possesses, politicians target rural people because they constitute a larger vote bank. Landowning families of dominant and high castes occupy a strategic position between the two classes. They are politically and economically influential, with fair representation in bureaucracy and other professions. They are the oppress people of the lower castes, landless people, and the under-privileged. They main seek to join the upper middle-class and at the same time control the village activities.

Politicians approach rural patrons for votes particularly when elections are close. At this time, rural patrons demand licenses for buses, rice mills, and other businesses, as well as seats in medical and technological colleges for their relatives. Shah (2000: 631) maintains, 'Once middle-class status is gained, those who have arrived try hard to maintain it and also move up. This involves coping with new concerns and anxieties by visiting temples, going on pilgrimages, seeking out miracle-performing holy men and consulting astrologers. Life-cycle rituals become more elaborate, and vegetarianism, yoga and meditation become part of the Sanskritized lifestyle. At the same time, birthdays and wedding anniversaries are celebrated in Western style, with parties, alcohol, cake cutting etc. On the secular front, getting children admitted to good schools, seeking admission to professional courses of study, and conspicuous consumerism become important goals'.

Srinivas could foresee an increase in tension and conflict between dominant castes and the dalits (formerly referred to as 'untouchables'). Governments' preferential policies have enabled dalits to challenge the dominance of upper castes. Politicians seek to impress both the dalits and the upper castes in order to build vote banks. Even decades after its origin, Srinivas's concept of a vote bank is relevant in contemporary times. The dominant rural elite take away the gains from community development projects while the powerless remain waiting. This deepens the split between the two groups. According to Srinivas (1962), conflict would escalate as more rural poor people realize they are not benefiting from development programmes supposed to ameliorate their lot. He goes on to say that tensions between higher castes and harijans are likely to worsen in the future. The position of dominant castes has been strengthened in the Panchayati Raj. This has been used by dominant castes to further subjugate people who have long obeyed them but are now seeking independence. Srinivas also believes that the urban elite may not notice these changes until they reach a tipping point. Rise in level of education could be linked with change in values and attitudes of people. Education promotes economic progress by facilitating the transition from an agrarian to an industrial culture with a higher emphasis on logic, punctuality, and discipline.

He believed that social anthropologists and sociologists couldn't overlook India and China, not just because of their size, population, and cultural richness, but also because they are emerging as world powers. In India, the twin phenomena of decentralization of authority and reservation of women and underprivileged sections of the population in local self-government have attracted the interest of social scientists all over the world.

৭) সম্প্রদায় উন্নয়ন আৰু জাতি-নিৰ্মাণ

ভাৰতৰ পশ্চিমীয়া অভিজাত শ্ৰেণীয়ে পশ্চিমীয়া ধাৰণা আৰু মূল্যবোধক ৰক্ষা কৰে। এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি আমাৰ নিজৰ দেশৰ অৱস্থা বুজিব পাৰি। স্বাধীন ভাৰতত জাতিনিৰ্মাণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি শ্ৰীনিবাসে সামগ্ৰিকভাৱে দেশৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক স্থিতিশীলতাৰ সামঞ্জস্যতাৰ জটিলতাক আওকাণ কৰাৰ বাবে দেশৰ সমাজে বিজ্ঞানীসকলক ধৰি ৰাখিছিল। তেওঁ কৈছিল যে সমাজ বিজ্ঞানীসকলৰ সিদ্ধান্ত অপৰ্যাপ্ত অস্পষ্ট তথ্যৰ ভিত্তিত লোৱা হৈছিল। দেশৰ বিস্তৃততা আৰু বৈচিত্ৰ্যৰ তথ্যৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকে জাতি নিৰ্মাণৰ সফলতাৰ উদযাপন নকৰিলে। সমাজ সংস্কাৰৰ প্ৰতি থকা দায়বদ্ধতাৰ বাবে পশ্চিমীয়া অভিজাত শ্ৰেণীৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে তেওঁ পৰামৰ্শ দিয়ে। দেশৰ বাবে চৰকাৰৰ ৰূপ হিচাপে সংসদীয় গণতন্ত্ৰৰ দিশতো প্ৰয়াস কৰে। এইদৰে, তেওঁলোকে জাতি গঠনৰ দিশত অৰিহণা যোগায়।

শ্ৰীনিবাসে ভাৰতত জাতি গঠন প্ৰক্ৰিয়াৰ মৌলিক উপাদানসমূহৰ ৰূপৰেখা দাঙি ধৰিছে, য'ত অন্তৰ্ভুক্ত আছে:

(i) অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি, আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বাবে সুৰক্ষামূলক বৈষম্য, যাৰ লক্ষ্য হৈছে বৃদ্ধি আৰু উন্নয়নৰ সুযোগসমূহ যাতে সামাজিক আৰু আচাৰ-ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা পোৱা যায় অসুবিধাগ্ৰস্ত;

(ii) গণতন্ত্ৰক এনে এক তথ্য ব্যৱস্থা হিচাপে য'ত বিভিন্ন অঞ্চলত বাস কৰা লোকসকলৰ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু প্ৰয়োজনীয়তা, নীতি ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰভাৱৰ ওচৰলৈ অনা হয় ক্ষমতাত থকাসকলৰ জাননী। গণতন্ত্ৰৰ ফলপ্ৰসূ কাৰ্যকলাপৰ বাবে এখন মুক্ত কিন্তু দায়িত্বশীল প্ৰেছ অতি প্ৰয়োজনীয়;

(iii) কেৱল ৰাজনৈতিক ক্ষেত্ৰতে নহয়, প্ৰশাসন আৰু উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰতো ৰাজনৈতিক শিক্ষা আৰু বিকেন্দ্ৰীকৰণ;

(iv) ধৰ্ম, ভাষা, সংস্কৃতিৰ বিষয়ত বহুত্ববাদৰ নীতি;

(v) বংশগত গোটৰ লোকসকলক একত্ৰিত কৰা জাতিগত সম্প্ৰদায়িকতা, ভাষিক চেতনা, আৰু আঞ্চলিকতাবাদৰ ৰূপত উপ-জাতীয়তাবাদ, যাৰ বহুতেই আঞ্চলিক আৰু ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত হেঁচা গোট হিচাপে কাম কৰে যাৰ বাবে তেওঁলোকৰ নেতাসকলে এম এন শ্ৰীনিবাসক ৰাজনৈতিক সুৰক্ষিত কৰিবলৈ সক্ষম হয় ক্ষমতা আৰু অৰ্থনৈতিক লাভ। উপজাতীয়তাবাদ আৰু আপ্লুত জাতীয়তাবাদৰ ভাবুকি চিৰস্থায়ী; আৰু

(vi) ধৰ্মনিৰপেক্ষতাবাদে নিশ্চিত কৰা যে প্ৰতিটো ধৰ্মৰ সদস্যসকলক এফালে নিজৰ বিশ্বাস স্বীকাৰ কৰিবলৈ, পালন কৰিবলৈ আৰু প্ৰচাৰ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া হয় আৰু কোনো ব্যক্তিৰ বিৰুদ্ধে ধৰ্মৰ ভিত্তিত বৈষম্যমূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা নহ'ব।

শ্ৰীনিবাসে (১৯৭৭) ভাৰতীয় সমাজৰ বৃহত্তৰ কাঠামোত নগৰীয়া মধ্যবিত্ত শ্ৰেণী আৰু গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰসকলক কেন্দ্ৰ কৰি একাধিক সংস্কৃতিৰ বৰ্ণনা কৰিছে। তেওঁলোকৰ মাজৰ সম্পৰ্কৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। এই সম্পৰ্কই ভাৰতৰ অৰ্থনীতি, ৰাজনীতি, সমাজ, জনসাধাৰণৰ প্ৰতি বিশ্বদৃষ্টিভংগীত প্ৰভাৱ পেলায়। নগৰীয়া মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীটো উচ্চ আৰু মধ্যমীয়া বৰ্ণৰ লগতে সংখ্যালঘু গোটৰ উচ্চ স্তৰৰে গঠিত। বৃহৎ সংখ্যক উচ্চ মধ্যবিত্ত লোকক চৰকাৰী বিষয়া, পেছাদাৰী হিচাপে নিয়োজিত কৰা হৈছে

বহু ক্ষেত্ৰত, আৰু অন্যান্য বৃত্তিত। , তেওঁলোক শক্তিশালী কিন্তু ৰাজনৈতিক অভিজাত শ্ৰেণীৰ বশৱৰ্তী। নগৰীয়া মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ সদস্যসকলক সন্তুষ্ট কৰি ৰাখিবলৈ ৰাজনৈতিক অভিজাত শ্ৰেণীয়ে প্ৰচেষ্টা চলায়। ইয়াৰ ফলত প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰৰ মসৃণ কাৰ্যক্ষমতা নিশ্চিত হয়। আনহাতে গ্ৰাম্য দৰিদ্ৰসকল বহুলাংশে কৃষক। ইয়াৰে অধিকাংশই আঞ্চলিক ভাষাত যোগাযোগ কৰে। ইংৰাজীত ক'ব পৰা নগৰীয়া মধ্যবিত্ত লোকসকলৰ প্ৰতি তেওঁলোক ভয়ত বৈ যায়। দৰিদ্ৰ আৰু নগৰীয়া মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ হাতত থকা ক্ষমতাৰ অভাৱ হোৱাৰ পিছতো ৰাজনীতিবিদসকলে গ্ৰাম্য লোকসকলক লক্ষ্য কৰি লয় কাৰণ তেওঁলোকে এটা বৃহৎ ভোট বেংক গঠন কৰে। প্ৰভাৱশালী আৰু উচ্চ বৰ্ণৰ মাটিৰ মালিক পৰিয়ালে দুয়োটা শ্ৰেণীৰ মাজত কৌশলগত স্থান দখল কৰে। ৰাজনৈতিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে প্ৰভাৱশালী, আমোলাতন্ত্ৰত ন্যায়্য প্ৰতিনিধিত্বৰ সৈতে

আৰু অন্যান্য বৃত্তিত। নিম্নবৰ্ণৰ অত্যাচাৰী লোক, ভূমিহীন লোক, অসুবিধাগ্ৰস্ত লোক। তেওঁলোকে মূলতঃ উচ্চ মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ লগত যোগদান কৰিব বিচাৰে আৰু একে সময়তে গাঁৱৰ কাৰ্যকলাপ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে।

বিশেষকৈ নিৰ্বাচন ওচৰ চাপিলে ৰাজনীতিবিদসকলে ভোটৰ বাবে গ্ৰাম্য পৃষ্ঠপোষকৰ কাষ চাপে। এই সময়ত গ্ৰাম্য পৃষ্ঠপোষকসকলে বাছ, ৰাইচ মিল, আৰু অন্যান্য ব্যৱসায়ৰ বাবে অনুজ্ঞাপত্ৰৰ লগতে নিজৰ আত্মীয়ৰ বাবে চিকিৎসা আৰু প্ৰযুক্তিবিদ্যা মহাবিদ্যালয়ত আসনৰ দাবী কৰে। স্বাহে (২০০০: ৬৩১) কৈছে, 'এবাৰ মধ্যবিত্ত শ্ৰেণীৰ মৰ্যাদা লাভ কৰিলেই যিসকল আহি পাইছে তেওঁলোকে ইয়াক বজাই ৰাখিবলৈ বহুত চেষ্টা কৰে আৰু ওপৰলৈও আগবাঢ়ি যায়। ইয়াৰ লগত মোকাবিলা কৰাটো জড়িত হৈ আছে

নতুন চিন্তা আৰু উদ্বেগৰ সৈতে মন্দিৰলৈ গৈ, তীৰ্থযাত্ৰা কৰি, অলৌকিক কৰ্ম কৰা পবিত্ৰ লোক বিচাৰি আৰু জ্যোতিষীৰ পৰামৰ্শ লৈ। জীৱন-চক্ৰৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰ অধিক বিশদ হৈ পৰে, আৰু নিৰামিষভোজ, যোগ আৰু ধ্যান সংস্কৃত জীৱনশৈলীৰ অংশ হৈ পৰে। একে সময়তে জন্মদিন আৰু বিয়াৰ বাৰ্ষিকী পশ্চিমীয়া শৈলীৰে উদযাপন কৰা হয়, পাৰ্টি, মদ, কেৰু কাটিং আদিৰে ধৰ্মনিৰপেক্ষ ফ্ৰণ্টত ল'ৰা-ছোৱালীক ভাল স্কুলত ভৰ্তি কৰা, পেছাদাৰী অধ্যয়ন পাঠ্যক্রমত নামভৰ্তি বিচৰা, লক্ষণীয় ভোগবাদ আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ লক্ষ্য হৈ পৰে'।

শ্ৰীনিবাসে প্ৰভাৱশালী বৰ্ণ আৰু দলিতসকলৰ (পূৰ্বতে 'অস্পৃশ্য' বুলি কোৱা হৈছিল) মাজত উত্তেজনা আৰু সংঘাত বৃদ্ধি হোৱাৰ আগজাননী দিব পাৰিছিল। চৰকাৰসমূহৰ অগ্ৰাধিকাৰ নীতিয়ে দলিতসকলক ড'ক প্ৰত্যাহ্বান জনাবলৈ সক্ষম কৰিছে।